

**UNIVERSITY
OF TURKU**

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

AUTHOR	Katri Priiki, Tiina Nahkola
TITLE	Suomen demonstratiivipronominit, spatiaalinen etäisyys ja kuulijakeskeisyys
YEAR	2025
DOI	https://doi.org/10.23982/vir.147543
VERSION	Author's accepted manuscript
CITATION	Priiki, K., & Nahkola, T. (2025). Suomen demonstratiivipronominit, spatiaalinen etäisyys ja kuulijakeskeisyys. <i>Virittäjä</i> , 129(1), 103–112. https://doi.org/10.23982/vir.147543

Suomen demonstratiivipronominit, spatiaalinen etäisyys ja kuulijakeskeisyys

Johdanto

Perinteinen tapa kuvata demonstratiivipronominien merkitystä on kuvata niiden ilmaisevan tarkoitteen sijaintia (Lyons 1977: 638, 646; Diessel 1999: 36, Bhat 2004: 9). Näin on ajateltu myös suomen pronomineista *tämä*, *tuo* ja *se* – että ne ilmaisevat tarkoitteen paikkaa suhteessa puhujaan (Larjavaara 1990: 95–99). Larjavaaran (mp.) mukaan sijainti lähellä puhujaa erottaa suomessa pronominin *tämä* pronomineista *tuo* ja *se*. Penttilä (1963: 510) kuvaa *tämä*-pronominin tarkoitteen olevan ”puhujan käden ulottuvilla” tai ”äskettäin mainittu”.

Demonstratiivit ovat siis deiktisiä elementtejä, jotka kytkevät lausuman puhetilanteen todellisuuteen, siis esimerkiksi tiettyyn paikkaan tai aikaan. Täten niiden tulkinta vaatii kontekstin tuekseen, ja ne tulkitaan suhteessa kiintopisteeseen, jona perinteisesti on pidetty puhujaa. (Diessel 2012: 2410; Lyons 1977.) Myös anaforisen pronominin ”taaksepäin osoittaminen” voidaan nähdä deiktisyyden laajentumana (Lyons 1977: 670). Jo Itkonen (1966, 1979) kuitenkin esitti ajatuksen siitä, että suomen demonstratiivipronominien vaihtelu liittyy etäisyyden sijaan puhujan ja kuulijan tarkkaavaisuuteen ja siihen, mikä on kulloinkin huomion kohteena. Larjavaara (1990) pyrki yhdistämään tähän perinteisen spatiaalisen tarkastelun. Puhujalähisyyden lisäksi Larjavaara (1990: 95–99) esittää toisen dimension, puhuja- tai kuulijakeskeisyyden. Puhujakeskeisiä pronomineja hänen mukaansa ovat *tämä* ja *tuo*, mikä tarkoittaa sitä, että niiden tulkinnassa puhujan ele tai katse voi olla ratkaiseva. Penttilän (1963: 510) mukaan *tuo*-pronominin tarkoite on ”osoitettavissa oleva” ja hän myös mainitsee sen käyttöön usein liittyvän jonkin eleen. Kuulijakeskeisen pronominin *se* tarkoite taas on jo kuulijan huomion kohteena tai ainakin hänen itse oivallettavissaan. Varsinaisesti kuulijan lähellä olemista ei suomen demonstratiivipronomineilla Larjavaarankaan (mp.) mukaan ilmaista.

Kaikkea pronominin käyttöä keskusteluissa ei pysty selittämään etäisyydellä puhujasta tai huomion keskittämällä. Östman (1995) ehdottaa, että kognitiiviset, sosiaaliset ja affektiset tekijät ovat konkreettista etäisyyttä keskeisempiä demonstratiivien perusmerkitykselle, ja tämän jälkeen vuorovaikutuksen näkökulmasta tehty tutkimus (mm. Laury 1997; Seppänen 1998; Etelämäki 2006) on jatkanut samalla linjalla. Keskustelunanalyttinen näkökulma

pronominien tutkimukseen on nostanut suomen demonstratiivipronominien tarkastelussa keskeiseksi muitakin asioita kuin tarkoitteen sijainnin. Vuorovaikutuksen tutkimuksessa konteksti käsitetään keskustelijoiden yhdessä rakentamaksi ja koko ajan muokkautuvaksi (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974; Goodwin & Heritage 1990), ja tällöin pronomineilla ei vain osoiteta tarkoitetta vaan myös ilmaistaan ja muokataan tarkoitteen suhdetta kontekstiin (Silverstein 1976; Hanks 1990).

Suomessa tehty demonstratiivipronominien tutkimus on viime vuosikymmeninä ollut pitkälti keskusteluaineistoja tarkastelevaa vuorovaikutuslingvistiikkaa. Laury (1997: 58) kehitti Larjavaaran ja Itkosen käyttämää huomio- tai havaintopiirin käsitettä edelleen ehdottaen, että huomiopiirit rakentuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Toisin sanoen pronomineja vaihtelemalla puhuja ilmaisee orientoitumistaan ja asennettaan puheena olevaan sekä ilmaisee ymmärrystään esimerkiksi siitä, kuinka tuttua hän tarkoitetta muille osallistujille pitää. Konkreettisen spatiaalisen sijainnin sijaan tarkoite sijaitsee siis ikään kuin vuorovaikutuksen osallistujien tietoisuudessa ja käydyssä keskustelussa.

Valtaosa suomen demonstratiivipronominien käytöstä ainakin tarkastelluissa keskusteluaineistoissa vaikuttaakin selittyvän tällaisen abstraktimman systeemin kautta. Demonstratiivipronominien merkityksessä kuitenkin on myös spatiaalinen ulottuvuus (ks. esim. Etelämäki 2006: 157–162). Etäisyysopposition olemassaolo kytkee monien eri kielten demonstratiivisysteemejä yhteen, ja konkreettinen esineiden osoittaminen ja nimeäminen on se vuorovaikutuksen tapa, jossa lapset ensimmäisinä alkavat demonstratiivipronomineja käyttää (Diessel 2013b: 244, 246). Vaikka suomen demonstratiivipronomineja tutkitaan tätä nykyä pitkälti aineistovetoisesti, ei aineistoja ole juuri käytetty sen tarkastelemiseen, miten konkreettinen etäisyys pronominien käytössä näkyy.

Monet keskusteluntutkimuksen aineistona käytetyt puhetallenteet ovat tilanteina sillä tavalla staattisia, että viittauksia sopiviin puhujaa tai kuulijaa lähellä oleviin konkreettisiin tarkoitteisiin ei ole tallentunut niihin riittävästi, jotta spatiaalisten viittausten systematiikkaa voisi luotettavasti tutkia. Lisäksi kaikki muut aiemmissa tutkimuksissa havaitut vuorovaikutukselliset seikat tekevät varsinaisen spatiaalisen ulottuvuuden erottamisen muista tekijöistä vaikeaksi. Laury (1997: 62–65) esittää keskustelukatkelman, jossa kaksi lasta leikkii pöydällä olevilla nukeilla vastapäätä toisiaan istuen ja viitaten tarkoitteisiin *tämä*- ja *tuo*-pronomineja vaihdellen. Tällöin on selvää, että vaihtelun selittäjänä ei voi toimia etäisyys

vaan pronomiivalinta motivoituu huomion suuntaamisesta. Laajempi aineisto vastaavanlaisista konkreettisista tilanteista voisi osoittaa esimerkiksi puhujien erilaisia vaihtoehtoisia strategioita pronomien merkityspiirteiden hyödyntämiseen tai yhteyksiä toimintojen, kuten osoittamisen tai käteen poimimisen, ja pronomiivalinnan välillä.

Etelämäen (2006) aineiston keskusteluista osassa puhutaan tilassa esillä olevista taideteoksista, mutta kuten hän itsekin muotoilee (mts. 29), aineistosta ”puuttuvat sellaiset kasvokkaiakeskustelut, joissa viitataan aivan konkreettisiin tilanteissa esillä oleviin asioihin, esimerkiksi astioihin tai työkaluihin”. Reile, Taremaa, Nahkola ja Pajusalu (2019) ovat demonstratiivien spatiaalis-kontrastiivista käyttöä käsittelevässä tutkimuksessaan osoittaneet, että tilanteessa, jossa on monia, puhujasta eri etäisyyksillä sijaitsevia tarkoitteita, demonstratiivipronomineilla ja -adverbeilla on keskeinen rooli sen määrittelyssä, mihin tarkoitteeseen kulloinkin viitataan (ks. myös Nahkola, Reile, Taremaa & Pajusalu 2020). Heidän aineistonsa tarkoitteet ovat eri etäisyyksillä sijaitsevia taloja, joten aineistosta ei voi tehdä päätelmiä käsivarren mitan päässä tai kauempana oleviin, käteen poimittaviin, ojennettaviin tai tietyssä toiminnassa olennaisiin esineisiin viittaamisesta.

Tässä katsauksessa esittelemme kokeellisen tutkimuksen, joka osaltaan paikkaa aukkoa suomen demonstratiivipronomien spatiaalisten viittaussuhteiden empiirisessä tutkimuksessa. Tutkimus on osa laajaa koeasetelmaa, jossa demonstratiivien spatiaalisesta käytöstä on pyritty löytämään universaaleja piirteitä (Coventry ym. 2023). Esittelemme testin tuloksia suomen kielen osalta ja asemoimme ne aikaisemman, suomen kielen demonstratiiveja koskevan tutkimuksen jatkoksi. Pohdimme kriittisesti testiasetelman ongelmia, tulosten merkitystä ja potentiaalisia uusia tutkimusaiheita, joilla suomen demonstratiivisia ilmauksia voisi tarkastella kokeellisin menetelmin kuitenkin samalla huomioiden niitä koskevat vuorovaikutuslingvistiset havainnot.

Aiempia tutkimuksia, teoreettista taustaa ja käsitteitä

Spatiaalisten suhteiden ilmaiseminen on keskeinen alue, jolta kielellisiä universaaleja on pyritty löytämään. Eri kielten välillä on valtavasti eroja siinä, millaisilla erilaisilla sanoilla tilaa ja tarkoitteiden sijoittumista tilaan ilmaistaan, mutta jonkinlaisia demonstratiivisia ilmauksia esiintyy kuitenkin kaikissa kielissä.

Demonstratiivipronomineja voidaan käyttää viittaamaan joko kielensisäiseen kontekstiin eli *endoforisesti* tai paikantamaan tarkoite kielenulkoisesta kontekstista eli *eksoforisesti*.

Diesselin (2013a) mukaan eksoforiset demonstratiivi- viittaukset muodostavat monissa kielissä systeemin, joka järjestyy sen perusteella, kuinka kaukana joko puhujasta tai kuulijasta tarkoite sijaitsee. Joissakin kielissä, esimerkiksi saksassa ja ranskassa, etäisyysoppositiota ei ole, kun taas joissakin kielissä etäisyyden mukaan järjestyviä muotoja voi olla viisi tai useampiakin. Joskus pronomineina ja nominin määritteinä käytetyt demonstratiivit ilmaisevat erilaisia merkityksiä. Noin puolessa maailman kielistä demonstratiivisysteemi koostuu kahdesta ilmauksesta (esim. englannin *this* ja *that*), 40 prosentissa taas vaihtoehtoja on kolme, kuten suomen *tämä*, *tuo* ja *se*. (Diessel 2013a.) Nämä luvut on laskettu kielioppikuvauksista, jotka monien kielten osalta pohjautuvat kirjoittajien tai kielenoppaiden intuitioon aineistovetoisen tutkimuksen sijasta, mikä voi korostaa demonstratiivien prototyypisintä käyttöä – etäisyysopposition merkitystä korostaen – ja jättää esimerkiksi vuorovaikutukseen kytkeytyvät käyttötavat huomiotta.

Vähintään kolme eri demonstratiivia sisältävät systeemit voidaan jaotella etäisyys- ja osallistujaorientoituneisiin (*distance-* vs. *person-oriented*) (esim. Anderson & Keenan 1985). Etäisyysorientoituneissa systeemeissä demonstratiiveilla ilmaistaan tarkoitteen etäisyyttä puhujasta, kun taas osallistujaorientoituneissa systeemeissä on mukana vähintään yksi demonstratiivi, joka ilmaisee tarkoitteen etäisyyttä kuulijasta. Jäljempänä osoitamme, että suomen demonstratiivisysteemiä voi tämän jaottelun mukaan pitää osallistujaorientoituneena kuulijakeskisen *se*-pronominin ansiosta. Edellä mainittua jaottelua on toisaalta myös kritisoitu; mm. Hanks (2011: 320–321) varoittaa liiallisesta puhujakeskisyyden korostamisesta ja huomauttaa, että vuorovaikutustilanteen deiktinen keskus on avoin ja alati muuttuva. Ylipäätään mitkään demonstratiivien kantamat merkitykset eivät ole staattisia, vaan tulkintaan vaikuttaa aina tarkoitteiden määrä ja suhde toisiinsa (ks. esim. Meira & Terrill 2005; Maes & de Rooij 2007). Demonstratiivien spatiaalinen ulottuvuus oikeastaan aktivoituukin vasta kontrastiivisessa tilanteessa, jossa on useita kilpailevia tarkoitteita (Diessel 2012: 2419). Suomen kielessä tarkoitteiden kontrastiivinen tarkastelu on mahdollista paitsi vaihtamalla demonstratiivivartaloa, myös viittaamalla yhteen tarkoitteeseen demonstratiivipronominilla ja toiseen (samavartaloisella) demonstratiiviadverbilla (ks. esim. Laury 1996; Nahkola ym. 2020).

Diessel (2006: 469) kiteyttää demonstratiivien pääfunktiot seuraavasti: ne ensinnäkin määrittävät tarkoitteen sijainnin suhteessa vuorovaikutustilanteen (sen hetkiseen) deiktiseen keskukseen sekä toiseksi ohjaavat vuorovaikutustilanteen osallistujien jaettua huomiota (engl. *joint attention*) suhteessa tarkoitteeseen. Demonstratiivien avulla voidaan ilmaista hyvin hienosyisesti tarkoitteen aktivaatiotasoa eli sitä, kuinka keskeinen ja tuttu tarkoite sen hetkessä puhekontekstissa on (Gundel, Hedberg & Zacharski 1993; Himmelmann 1996; Gundel, Bassene, Gordon, Humnick & Khalfaoui 2010). Tämäkin näkökulma kytkeytyy etäisyyteen, joskaan ei konkreettiseen vaan kognitiiviseen; kontekstissa ensimmäistä kertaa esiintyvä tarkoite vaatii intensiivisempää huomiota kuin tarkoite, joka on jo kontekstista tuttu. Tarkoitteisiin, joiden identifiointi on vielä kesken, viitataan suomen kielessä tyypillisesti *tämä*-pronominilla ja kontekstissa jo mainittuihin tarkoitteisiin *se*-pronominilla (Laury 1997; Etelämäki 2005). Toisaalta *tuo*-pronominin on havaittu ilmaisevan emotionaalista ja psykologista etäisyyttä (Hakulinen 1985; Laury 1997; ks. myös Johannessen 2020 vastaavista havainnoista skandinaavisissa kielissä), mikä puolestaan ei suoraan liity tarkoitteen kognitiiviseen saavutettavuuteen. Suomessakin *tuo*-pronominin etäännyttävää merkityspiirrettä käytetään esimerkiksi henkilöviittauksissa ironiseen leikittelyyn (Priiki 2015).

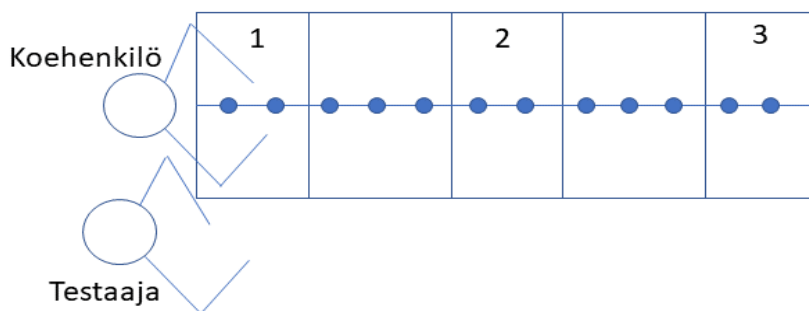
3 Kieliä vertailevan hankkeen tutkimusasetelma

Suomen kieltä koskeva tutkimus, jota tässä katsauksessa selostamme, toteutettiin osana laajaa hanketta, jossa samanlainen koeasetelma toteutettiin 29 eri kielellä. Näin monen kielen vertailun tarkoituksena oli löytää universaaleja piirteitä siitä, miten spatiaalisia suhteita ilmaistaan (Coventry ym. 2023).

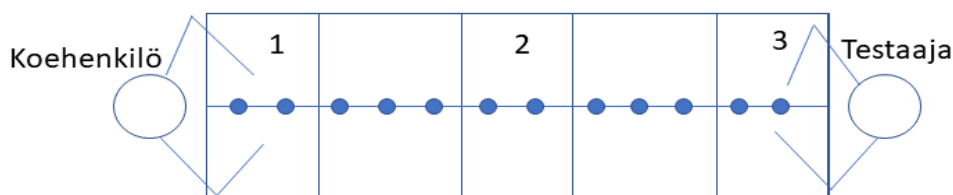
Koehenkilöt kutsuttiin pelaamaan ”muistipeliä”, josta heille kerrottiin, että sen avulla kerättäisiin tietoa kielen yhteydestä avaruudelliseen muistiin, siihen ”auttaako esineen nimeäminen kielellisesti sen sijainnin mieleen painamisessa”. Testit tehtiin pöydän ääressä, ja pöydän päälle oli aseteltu tasavälein (25 cm toisistaan) 12 eri väreillä merkittyä pyöreää kohtaa (ks. kuva 1). ”Esineet” olivat erivärisiä ja -muotoisia kuvioita, joita testaja asetti yksi kerrallaan eri kohtiin pöydällä. Kaikkia pöytään merkittyjä paikkoja ei käytetty, vaan kuvat asetettiin joko lähelle koehenkilöä eli tämän kädenmitan ulottuville, pöydän keskivaiheille tai pöydän toiseen päähän koehenkilöstä katsoen. Kuvassa 1 nämä alueet on numeroitu 1, 2 ja 3.

Kuvion pöydälle asettamisen jälkeen koehenkilön piti painaa mieleensä sen paikka ja nimetä se ääneen. Osallistujille kerrottiin, että koska ilmaisutapa haluttiin pitää erikielisissä aineistoissa mahdollisimman samanlaisena, kuviot tuli nimetä annetulla kaavalla: käyttämällä demonstratiivipronominia, värin nimeä sekä kuvassa olevaa muotoa. Ohjeistuksessa mainittiin, että ”voit sanoa esimerkiksi *tämä, tuo* tai *se musta risti*”. Lisäksi pyydettiin käyttämään demonstratiivipronomineja vaihtelevasti ja itselle luontevalla tavalla. Samalla kun koehenkilöitä pyydettiin nimeämään kuvio ja painamaan mieleensä sen sijainti, heidän tuli myös osoittaa sitä. Jos koehenkilö ei vaihdellut demonstratiivipronomineja tai unohti osoittaa, häntä muistutettiin ohjeista. Pääsääntöisesti henkilöt siis osoittivat tarkoitteita, eikä yksittäisiä puuttuneita eleitä tai niiden yhteyttä pronominalintaan tarkasteltu. Muistipeli-illuusion ylläpitämiseksi tietyin väliajoin tehtiin muistitestejä, eli kysyttiin esimerkiksi ”missä musta risti oli viimeksi?” Kuvioiden sijainnin lisäksi koetilanteessa manipuloitiin kontrolloidusti myös kuulijan eli testaaajan sijaintia suhteessa puhujaan eli koehenkilöön. Testaaja vaihtoi siis paikkaa koehenkilön vierestä pöydän päähän puolessavälissä testitilannetta (koeasetelma B kuvassa 1).

Koeasetelma A

Koeasetelma B

Kuva 1. Koehenkilön ja testaaajan sijoittuminen tutkimusasetelmassa (Coventry ym. 2023: 2105).

Kokeen lopuksi osallistujilta kysyttiin heidän ajatuksiaan kokeen suorittamisesta. Jos selvisi, että koehenkilö oli arvannut testin todellisuudessa koskevan demonstratiivipronominien käyttöä tai jos hän kertoi käyttäneensä pronomineja jonkin tietoisien strategian mukaan, eri tavalla kuin normaalisti, hänen tuloksensa rajattiin tarkastelun ulkopuolelle.

Yhteensä 874 testistä koostuva aineisto osoitti, että kaikissa tarkastelluissa kielissä demonstratiivipronominien käytössä oli vaihtelua, joka kytkeytyi etäisyyteen puhujasta ja nimenomaan kädenmitan etäisyyteen. Lisäksi viidessä testatussa kielessä, joissa käytössä oli kolme demonstratiiveina pidettyä ilmausta (suomen lisäksi georgia, japani, korea ja liettua), havaittiin, että vastaanottajan sijoittuminen tilaan oli kytköksissä siihen, mikä kolmesta vaihtoehdosta valittiin. Suomen *se*-pronomini valikoitui käyttöön siis useammin silloin, kun viittauksen kohde sijaitsi lähempänä kuulijaa kuin puhujaa. (Coventry ym. 2023: 2103–2015.) Esittelemme suomea koskevan osuuden seuraavaksi tarkemmin ja pohdimme sitten kriittisesti testiasetelmaa suomen kielen demonstratiivisysteemin kannalta.

Suomen kieltä koskevat tulokset

Suomenkielinen testiosuus toteutettiin Tarton yliopistossa, koska Tarton yliopiston viron ja vörun kielen tutkijoilla oli jo ennestään yhteistyötä hankkeen tutkijoiden kanssa ja kokemusta demonstratiivipronominien kokeellisesta tutkimuksesta. Testin toteutimme me Tartossa vierailevat äidinkielliset suomenpuhujat. Koehenkilöiksi etsittiin äidinkiellisiä suomenpuhujia, jotka oleskelivat Tartossa esimerkiksi opiskelujen tai työn vuoksi tai vierailivat siellä lyhyesti esimerkiksi kielikurssilla tai turistina. Osa testeistä tehtiin Suomessa, Tampereella. Testin tekemisestä maksettiin viiden euron palkkio. Koehenkilöinä oli yhteensä 31 henkilöä, joista neljä arvasi, että tehtävässä tarkasteltiin demonstratiivipronominien vaihtelua, ja siten heidän tuottamaansa aineistoa ei otettu mukaan varsinaiseen tutkimukseen. Suomenkielisen testin tulokset perustuvat siis 27 osallistujan testeihin.

Suomen kielen aineistosta löytyi tilastollisesti merkitsevä yhteys viittauskohteen etäisyyden ja käytetyn pronominin väliltä sekä kohteen etäisyyden ja kuulijan sijainnin yhteisvaikutus

(kummassakin $p < 0,001$; tarkat tilastolliset tulokset Coventry ym. 2023, liitetaulukot 25 ja 26). *Tämä*-pronominin viittaukset tällaisessa testiasetelmassa toimivat siis melko lailla samoin kuin muut ”käden ulottuvilla olemista” ilmaisevat pronominit muissa kielissä. *Tämä*-pronominia siis käytettiin selvästi eniten, kun nimettävä kuvio oli kuvassa 1 esitetyllä alueella 1. Tutkimus siis vahvistaa tältä osin jo Penttilän (1963: 510) esittämän havainnon. *Tuo*- ja *se*-pronomineja taas käytettiin nimeämisessä, kun osoitettiin kuviota kauempana eli alueilla 2 ja 3. Kuten taulukosta 1 on nähtävissä, kaikkia pronomineja kuitenkin voitiin käyttää kaikilla alueilla. Etäisyyden vaikutus ei siis ole kategorinen mutta ainakin tällaisessa koetilanteessa selvästi todistettava. Epäodotuksenmukaisten pronominivalintojen syihin ei tässä tutkimuksessa päästy kiinni, sillä koetilanteita ei videoitu eikä muistiin merkitty muuta kuin käytetty pronomini. Olisiko osallistujan tai testaajan katseesta tai muusta kehollisesta toiminnasta käynyt ilmi jonkinlainen erilainen orientoituminen tehtävän suorittamiseen silloin, kun pronomini oli epäodotuksenmukainen?

Taulukko 1: Pronominien määrä suomenkielisessä testiaineistossa kuulijan sijainnin mukaan (Coventry ym. 2023, liitetaulukko 2).

	Kuulija koehenkilön vieressä			Kuulija koehenkilöä vastapäätä		
	Alue 1	Alue 2	Alue 3	Alue 1	Alue 2	Alue 3
<i>Tämä</i>	96	19	14	90	17	19
<i>Tuo</i>	26	64	71	35	78	56
<i>Se</i>	39	77	74	36	66	85

Kohteen etäisyyden ja kuulijan sijainnin yhteisvaikutus tarkoittaa sitä, että *tuo*- ja *se*-pronominien välille löytyi ero siinä, oliko testaja koehenkilön vieressä (kuvan 1 koeasetelma A) vai pöydän toisessa päässä (koeasetelma B). Pöydän kaukaisimmassa päässä oleviin kuvioihin viitattiin *se*- ja *tuo*-pronomineilla suunnilleen yhtä usein silloin, kun testaja istui koehenkilön vieressä, mutta testaajan siirtyessä koehenkilöä vastapäätä, kädenmitan päähän alueesta 3, tällä alueelle asetettuihin kuvioihin viitattiin useammin *se*-pronominilla kuin *tuo*-pronominilla. Enemmistö *tuo*-viittauksista kohdistui tässä koeasetelmassa pöydän keskiosassa oleviin kuvioihin eli yhtä kauas molemmista osallistujista.

Larjavaaran (1990: 99) mukaan yksikään suomen demonstratiiveista ei ole varsinaisesti kuulijalähinen. Edellä esitellyn tutkimuksen tuloksia voi kuitenkin tulkita niin, että *se*-pronomini olisi paitsi kuulijakeskinen, myös kuulijalähinen. Koska testaja asetti kaikki kuviot samalla tavalla pöydälle juuri ennen niiden nimeämistä, voidaan ajatella, että niiden asema kuulijan eli testajan huomiopiirissä olisi suunnilleen samanlainen riippumatta siitä, istuiko testaja koehenkilön vieressä vai tätä vastapäätä. Tässä asetelmassa nimenomaan kuulijan sijainti suhteessa tarkoitteeseen vaikutti siis puhujan tulkintaan.

Kriittistä pohdintaa

Me suomenkielisen testiosuuden toteuttajat havaitsimme, että testitilanteesta oli vaikeaa tehdä luonteva ja uskottava samaan aikaan huolehtien siitä, että koehenkilöt käyttäisivät demonstratiiveja vaaditulla tavalla. Kuten edellä mainitsimme, suomenkielisistä koehenkilöistä neljä arvasi, että tehtävässä tarkasteltiin demonstratiivipronominien vaihtelua. Lisäksi peräti kahdeksalla osallistujalla oli jonkinlaisia vaikeuksia käyttää vaihtelevasti kaikkia suomen kolmea demonstratiivipronominia. He kommentoivat esimerkiksi, että kaikkien käyttö ei tuntunut luontevalta tai että se häiritsi ”muistipeliin” keskittymistä.

Pelkkä kohteiden nimeäminen ei ole vuorovaikutusta; koehenkilön päämääränä tilanteessa ei ollut saada kuulija tunnistamaan nimeämiään kuvia vaan painaa itse niiden sijainti mieleensä. Toisin sanoen voidaan kyseenalaistaa, ohjasiko pronomivalintaa tilanteessa *se*, että viittaus olisi tunnistettava ja edesauttaisi yhteisymmärrystä. Käytetty nimeämistapa, siis esimerkiksi *tämä punainen ympyrä, tuo vihreä tähti, se sininen neliö*, ei ollut tällaisessa testikontekstissa suomeksi kovin luonteva. Osa koehenkilöistä lähtikin aluksi lisäämään rakenteeseen *olla*-verbin sanoen: *tämä on punainen ympyrä, tuo on vihreä tähti, se on sininen neliö*.

Koeasetelman ohjeistuksen mukaan heitä piti kuitenkin muistuttaa käyttämään haluttuja rakenteita.

Edellä kuvasimme, että vaikka selvä spatiaalinen tendenssi pronomini- viittauksille käytetyssä testitilanteessa löytyi, tuottivat koehenkilöt kohtalaisen usein myös epäodotuksenmukaisia muotoja – siis viittasivat pronominilla *tämä* myös kauimpana oleviin kohteisiin tai pronominilla *tuo* kädenmitan päähän. Tämä voi johtua testitilanteen epäluontevuudesta. Tilanne ei välttämättä aktivoinut koehenkilön mielessä etäisyyksiin liittyvää kontrastia, sillä

viittauksen kohteita oli nähtävissä kerrallaan aina vain yksi. Reilen ja kollegoiden (2019: 199) vapaammin tuotettua puhetta sisältävässä aineistossa, jossa koehenkilöt kuvailivat taloja, epäodotuksenmukaiset muodot olivat paljon harvinaisempia: kukaan ei esimerkiksi viitannut *tuo*-alkuisella demonstratiivi-ilmauksella taloon, jossa testi suoritettiin.

Vuorovaikutuksellisia, kysymyksiä ja vastauksia sisältäneitä jaksoja testiasetelmassa olivat lähinnä muistitestiosuudet, joissa tuotettuja muotoja kuitenkin varsinaisessa tutkimuksessa ei huomioitu. Toinen tämän katsauksen kirjoittajista (Priiki) teki testitilanteessa myös omia muistiinpanoja ja merkitsi muistiin varsinaisten kuvioiden nimeämiseen käytettyjen demonstratiivipronominien lisäksi näissä muistitestitilanteissa vapaasti tuotettuja adverbialisia muotoja. Vastaukset kysymyksiin, missä tietty kuvio oli viimeksi ollut, olivat usein seuraavanlaisia: *punainen ympyrä oli siellä sinisen päällä / tuolla vihreän ympyrän päällä / tässä keltaisella*. Epäodotuksenmukaisia muotoja esiintyi toki jonkin verran näissäkin tilanteissa.

Havainto adverbialisista muodoista on kiinnostava siksi, että samakantaiset demonstratiivipronomininit ja -adverbit voivat ilmaista keskenään erilaisia merkityksiä ja niiden toisaalta samanaikainen (esim. *tuo tuolla*) ja toisaalta lomittainen käyttö voi nostaa tarkoitteista esiin erilaisia puolia (Hanks 2011; suomen kielen demonstratiivipronominien ja -adverbien työnjakoa koskevista havainnoista ks. esim. Laury 1996; Nahkola ym. 2020). Etelämäen (2006: 157–159) mukaan suomen kielen demonstratiivien tyypillistä spatiaalista käyttöä olisikin nimenomaan tilojen eikä fyysisen etäisyyden jäsentäminen: *tämä* viittaa yleensä paikkaan, jossa puhuja on, ja *tuo* paikkaan, jossa hän ei ole. Jatkotutkimuksen selvitettäväksi jää esimerkiksi, ilmeneekö tässä havaittu *se*-pronominin kuulijaläheisyys lokatiiviadverbissa *siellä*.

Puutteistaan huolimatta edellä esitelty testiasetelma antoi suomen kielen demonstratiivipronominien – ja eritoten *se*-pronominin – käytöstä sellaista tietoa, mitä aiempi tutkimus ei ole tavoittanut. Tulokset tarkentavat *tämä*-pronominin viittausalan puhujan läheisyyteen nimenomaan kädenmitan päähän kytkien suomen kielen systeemin spatiaaliset merkityspiirteet muiden kielten vastaaviin pronomini-ilmioihin. *Se*-pronominin merkityspiirteenä tuloksissa näyttäytyy puolestaan viittaaminen kauemmas puhujasta ja kuulijan käden ulottuville.

Suomen demonstratiiveja olisi hyödyllistä tutkia jatkossakin spatiaalis-kontrastiivisin testiasetelmin, jotka kuitenkin asettavat edellä esiteltyä asetelmaa vähemmän rajoituksia koehenkilön kielenkäytölle. Demonstratiivipronominien lisäksi kannattaa kiinnittää huomiota myös demonstratiiviadverbeihin, joita koehenkilöt myös edellä esitellyssä testissä spontaanisti käyttivät. Tarpeeksi laaja ja vertailukelpoinen testiaineisto voisi tuottaa uutta tietoa myös demonstratiivipronominien sisä- ja ulkopaikallissijaisten muotojen (esim. *tällä, tässä*) ja lokatiiviadverbien (*täällä*) työnjaosta sekä esimerkiksi niiden käytöstä demonstratiivien tarkenteina (*tuotuo*).

Esimerkkinä spatiaalis-kontrastiivisesta ja samaan aikaan vuorovaikutuksellisesta testiasetelmasta toimii muun muassa Reilen (2015) hyödyntämä metodi, jossa koehenkilöt rakentavat pareittain Lego-palikoista annetun ohjeen mukaisia kokonaisuuksia (ks. myös Piwek, Beun & Cremers 2008). Parin toinen osapuoli on rakentaja ja toinen puolestaan ohjaaja, jonka hallussa rakennusohjeet ovat ja joka antaa rakentajalle suullisia ohjeita. Maes ja de Rooij (2007) ovat puolestaan tarkastelleet demonstratiivien käyttöä tilanteessa, jossa koehenkilöiden piti etsiä eroavaisuuksia kahden lähes identtisen kuvan väliltä. Etäisyyden vaikutusta demonstratiivin valintaan selvitettiin vaihtelemalla kuvien etäisyyttä koehenkilöstä. Tämän kaltaisia aineistoja voidaan tutkimusasetelman järjestetystä luonteesta huolimatta pitää vuorovaikutuksena, sillä keskustelun osallistujilla on yhteinen päämäärä, johon spatiaalisia viittauksia käyttämällä pyritään: tunnistaa ja kohdistaa huomionsa samaan tarkoitteeseen.

Molemmat edellä esitellyt testiasetelmat mahdollistavat myös eleiden tarkkailun.

Eksoforisessa kontekstissa demonstratiivit esiintyvät tyypillisesti (joskaan eivät aina) yhdessä eleen kanssa (Diessel 2006: 470 ja siinä mainitut lähteet). Suomen osalta erityisesti *tu*-pronomina on pidetty osoittavaan eleeseen kytkeytyvänä (Larjavaara 1990: 103–105), mutta tutkimusta siitä, milloin sen kanssa esiintyy ele ja milloin ei tai milloin muut demonstratiivit saavat seurakseen eleen, ei toistaiseksi ole tehty. Vapaammin ja luontevammin tuotettua kieltä ja mahdollisia demonstratiiveihin liittyviä osoittavia eleitä ja katseita voitaisiin tällaisesta aineistosta tarkastella myös keskustelunanalyysin menetelmää hyödyntäen ja ottaen huomioon tutkimustiedon eleiden, tilan ja liikkeen rooleista vuorovaikutuksessa (ks. esim. Haddington, Keisanen & Rauniomaa 2016; Peräkylä 2016: 72–75).

Tässä kirjoituksessa olemme esitelleet suomen kieltä koskevia tuloksia laajasta useita kieliä vertailevasta tutkimuksesta (Coventry ym. 2023) nostaten esiin niitä mahdollisuuksia, joita

tutkimusasetelma kriittisesti kehitettynä voisi suomen kielen demonstratiivipronominien tutkimukseen tuoda. Suomen demonstratiivien merkityseroja on selitetty huomiopiireillä siten, että *tämä*-pronominin viittauskohde on viittauksen hetkellä ensisijaisesti puhujan huomion kohteena, kun taas *tu*-pronominin viittauskohde on kummankin huomiopiirin ulkopuolella (Larjavaara 1990; Laury 1997; Etelämäki 2006, 2009). *Se*-pronominin on puolestaan esitetty viittaavan kuulijan huomiopiiriin (Larjavaara 1990), ja lisäksi *se*-pronominia on kuvattu anaforisena yleispronominina, joka viittaa sellaisiin tarkoitteisiin, jotka on jo esitelty jollakin muulla viittauskeinolla (Etelämäki 2006, 2009; Priiki 2017: 41–43).

On esitetty, että kognitiiviset ja vuorovaikutukseen liittyvät seikat ovat demonstratiivin valinnassa keskeisempiä kuin tarkoitteen sijainti (Laury 1997; Etelämäki 2006). Tätä emme halua kiistää, mutta mielestämme sijainnin merkitystä ei tulisi unohtakaan. Tutkimukset (Laury 1997; Etelämäki 2006, 2009; Priiki 2017) ovat käyttäneet keskusteluaineistoja, joihin on tallentunut vain vähän spatiaalisia viittauksia. Näin ollen tässä esitelty kontrolloiduissa oloissa toteutettu kokeellinen tutkimus – esiin nostamistamme tutkimusasetelman puutteista huolimatta – tuo suomen kielen demonstratiivien tutkimukseen tärkeän ja kiinnostavan täydennyksen sekä avaa ideoita erilaisille jatkotutkimuksille.

Lähteet

Anderson, Stephen R. – Keenan, Edward L. 1985: Deixis. – Timothy Shopen (toim.), *Language typology and grammatical description, vol. 3: Grammatical categories and the lexicon* s. 259–308. Cambridge: Cambridge University Press.

Bhat, Shankara 2004: *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.

Coventry, Kenny – Gudde, Harmen – Diessel, Holger – Collier, Jacqueline – Guijarro-Fuentes, Pedro – Vulchanova, Mila – Vulchanov, Valentin – Todisco, Emanuela – Reile, Maria – Breunese, Merlijn – Plado, Helen – Bohnemeyer, Juergen – Bsili, Raed – Caldano, Michela – Dekova, Rositsa – Donelson, Katharine – Forker, Diana – Park, Yesol – Pathak, Lekhnath Sharma – Peeters, David – Pizzuto, Gabriella – Serhan, Baris – Apse, Linda – Hesse, Florian – Hoang, Linh – Hoang, Phuong – Igari, Yoko – Kapiley, Keerthana – Haupt-Khutsishvili, Tamar – Kolding, Sara – Priiki, Katri – Mačiukaitytė, Ieva – Mohite, Vaisnavi –

Nahkola, Tiina – Tsoi, Sum Yi – Williams, Stefan – Yasuda, Shunei – Cangelosi, Angelo – Duñabeitia, Jon – Mishra, Ramesh Kumar – Rocca, Roberta – Šķilters, Jurgis – Wallentin, Mikkel – Žilinskaitė-Šinkūnienė, Eglė – Incel, Ozlem Durmaz 2023: Spatial Communication Systems Across Languages Reflect Universal Action Constraints. – *Nature Human Behaviour* 7 s. 2099–2110. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01697-4>

Diessel, Holger 1999: *Demonstratives. Form, function and grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins.

Diessel, Holger. 2006: Demonstratives, joint attention, and the emergence of grammar. – *Cognitive Linguistics* 17 (4) s. 463–489.

Diessel, Holger 2012: Deixis and Demonstratives. – Claudia Maienborn, Klaus von Heusinger & Paul Portner (toim.), *An International Handbook of Natural Language Meaning* s. 2407–2431. Volume 3. Berlin: Mouton de Gruyter.

Diessel, Holger 2013a: Distance contrasts in demonstratives. – Matthew Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute of Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/41>

Diessel, Holger 2013b: Where does language come from? Some reflections on the role of deictic gesture and demonstratives in the evolution of language. – *Language and Cognition* 5 (2–3) s. 239–249.

Etelämäki, Marja 2005: Context and referent in interaction. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference: The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 12–37. Helsinki: SKS.

Etelämäki, Marja 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominista tämä*. Helsinki: SKS.

Etelämäki, Marja 2009: The Finnish demonstrative pronouns in light of interaction. – *Journal of Pragmatics* 41 s. 25–46.

Goodwin, Charles – Heritage, John 1990: Conversation analysis. – *Annual review of anthropology* 19 s. 283–307.

Gundel, Jeanette K – Bassene, Mamadou – Gordon, Bryan – Humnick, Linda – Khalfaoui, Amel 2010: Testing predictions of the givenness hierarchy framework: A crosslinguistic investigation. – *Journal of Pragmatics* 42 (7) s. 1770–1785.

Gundel, Jeanette K. – Hedberg, Nancy – Zacharski, Ron 1993: Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. – *Language* 69 (2) s. 274–307.

Haddington, Pentti – Keisanen, Tiina – Rauniomaa, Mirka 2016: Tila ja liike. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskustelunalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 162–177. Tampere: Vastapaino.

Hakulinen, Auli 1985: On cohesive devices in Finnish. – Emil Sözer (toim.), *Text connexity, text coherence: Aspects, methods, results* s. 337–362. Hamburg: Buske.

Hanks, William 1990: *Referential Practice. Language and Lived Space among the Maya*. Chicago: The University of Chicago Press

Hanks, William 2011: Deixis and indexicality. – Wolfram Bublitz & Neal R. Norrick (toim.), *Foundations of pragmatics* s. 315–346. Berlin: De Gruyter Mouton.

Himmelmann, Nikolaus 1996: Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. – Barbara A. Fox (toim.), *Studies in anaphora* s. 205–254. Amsterdam: Benjamins.

Itkonen, Terho 1966: Tutkimus suomen asyndetonista. – *Virittäjä* 70 s. 402–423.

Itkonen, Terho 1979: Zur Semantic und Pragmatik der Finnischen Demonstrativa. – *Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag* s. 113–127. Wiesbaden: Societas Uralo-Altaica.

Johannessen, Janne Bondi 2020: Psychologically distal demonstratives in Scandinavian are not “discourse new”. – Åshild Næss, Anna Margetts & Yvonne Treis (toim.), *Demonstratives in discourse* s. 215–241. Berlin: Language Science Press.

Larjavaara 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki: SKS.

Laury, Ritva 1996: Pronouns and adverbs, figure and ground: The local case forms and locative forms of the Finnish demonstratives in spoken discourse. – *SKY 1996 Yearbook of the Linguistic Association of Finland* s. 65–92.

Laury, Ritva 1997: *Demonstratives in Interaction. The emergence of a definite article in Finnish. Studies in Discourse and Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.

Lyons, John 1977: *Semantics*. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, Stephen C. 2006: Deixis. – Laurence R. Horn & Gregory Ward (toim.), *The handbook of pragmatics* s. 97–121. Malden, MA: Blackwell.

Maes, Alfons – Rooij, Christ 2007: (How) do demonstratives code distance? – *Proceedings of the 6th Discourse Anaphora and Anaphora Resolution Colloquium DAARC 2007* s. 83–89. Lagos: Centro Linguística da Universidade do Porto.

Meira, Sérgio – Terrill, Angela 2005: Contrasting contrastive demonstratives in Tiriyo and Lavukaleve. – *Linguistics* 43 (6) s. 1131–1152.

Nahkola, Tiina – Reile, Maria – Taremaa, Piia – Pajusalu, Renate 2020: Space, contrast and joint attention: Demonstrative adverbs in Russian, Estonian and Finnish. – Åshild Næss, Anna Margetts & Yvonne Treis (toim.), *Demonstratives in discourse* s. 243–271. Berlin: Language Science Press.

Penttilä, Aarni 1963: *Suomen kielioppi*. Porvoo/Helsinki: WSOY.

Peräkylä, Anssi 2016: Ilmeet ja eleet. – Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.), *Keskusteluanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta* s. 63–78. Tampere: Vastapaino.

Piwek, Paul – Beun, Robbert-Jan – Cremers, Anita 2008: “‘Proximal’ and ‘distal’ in language and cognition: evidence from deictic demonstratives in Dutch”. – *Pragmatics* 40 (4) s. 694–718.

Priiki, Katri 2015: Korjauksia ja kiusoitteluja. Läsnaolijaan viittaavat *hän, tää* ja *toi* puhumista ilmaisevien verbien subjekteina. *Sananjalka* 57 (1), 29–53.

Priiki, Katri 2017: *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhemielessä*. Turun yliopiston julkaisuja C432. Turku: Turun yliopisto.

Reile, Maria 2015: Space and demonstratives: An experiment with Estonian exophoric demonstratives. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 6 (2) s. 137–165.

Reile, Maria – Taremaa, Piia – Nahkola, Tiina – Pajusalu, Renate 2019: Reference in the Borderline of Space and Discourse: a Free Production Experiment in Estonian, Finnish and Russian. – *Linguistica Uralica* 55 (3) s. 185–208.

Seppänen, Eeva-Leena 1998: *Läsnaolon pronominit: tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan*. SKS, Helsinki.

Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel – Jefferson, Gail 1974: A simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation. – *Language* 50, 696–735.

Östman, Jan-Ola 1995: Recasting the deictic foundation – using physics and Finnish. – Sandra Thompson & Masayoshi Shibatani (toim.): *Essays in Semantics and Pragmatics*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Katri Priiki

katri.priiki@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen dosentti ja tutkijatohtori Turun yliopistossa.

Tiina Nahkola

tiina.nahkola@helsinki.fi

Kirjoittaja on Suomen kielen ja kulttuurin yliopisto-opettaja Helsingin yliopistossa.